

УДК 338.48:330.16

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.5-62.1.33>

ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО РОЗВИТКУ СТАЛОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Сапко О.Ю.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
вул. Львівська, 15, 65016, м. Одеса
sapko-olga@ukr.net

В роботі проаналізовано екологічний туризм як одну з ключових форм туристичної діяльності, яка сприяє реалізації принципів сталого розвитку. Особлива увага приділяється ролі екологічного туризму в економічному, соціальному та екологічному контекстах, а також його значенню для покращення іміджу держави через реалізацію екологічно орієнтованої політики. Розкривається потенціал екологічного туризму в ЄС, де цей вид діяльності активно інтегрується в інші галузі та сприяє формуванню екологічно чистого сектора в національних економіках. У роботі детально проаналізовано міжнародно-правову базу, яка стосується екологічного туризму. Всі документи поділено на дві групи: ті, що безпосередньо регулюють екологічний туризм, і ті, що торкаються його опосередковано в контексті сталого розвитку. Визначено, що більшість правових актів мають профілактичний характер і не містять дієвих механізмів контролю чи санкцій. Водночас вони закладають основу для соціальної та економічної вигоди місцевого населення, акцентуючи на потребі встановлення міжнародних стандартів у сфері екологічного туризму. Окрема увага приділена сучасній політиці ЄС щодо розвитку сталого туризму. Проаналізовано документи «Шлях переходу для туризму» (2022 р.) та «Європейський порядок денний для туризму до 2030 року», які визначають екотуризм як частину промислової екосистеми й акцентують на необхідності цифрової трансформації, скорочення споживання енергії, води та зменшення обсягів відходів. Зазначено важливість урахування специфіки регіонів та активного залучення місцевих громад у процеси планування та реалізації туристичних стратегій. У дослідженні наголошено на великому значенні сільського та агротуризму як складових екологічного туризму, які виступають не лише як інструмент збереження біорізноманіття, культурної спадщини та традицій, але й як реальний механізм диверсифікації доходів, створення робочих місць, зменшення депопуляції та підтримки малого фермерства. Підкреслюється, що розвиток екологічного туризму вимагає фінансової підтримки, доступу до транспортної та цифрової інфраструктури, прозорості у взаємодії між учасниками ринку, а також формування чітких правових норм, які б забезпечували реальне дотримання екологічних принципів у туристичній діяльності. Роль ЄС у цьому процесі полягає в координації дій між країнами-членами, підтримці конкурентоспроможності галузі та сприянні співпраці всіх зацікавлених сторін. *Ключові слова:* екологічний туризм, сталий розвиток, туристична політика ЄС, сталий туризм, збереження біорізноманіття.

Experience of European union countries in the development of sustainable eco-tourism. Sapko O.

The paper analyzes eco-tourism as one of the key forms of tourism activity that contributes to the implementation of sustainable development principles. Particular attention is paid to the role of eco-tourism in economic, social, and environmental contexts, as well as its importance for improving the image of the state through the implementation of environmentally oriented policies. The potential of ecotourism in the EU is revealed, where this type of activity is actively integrated into other industries and contributes to the formation of an environmentally friendly sector in national economies. The paper provides a detailed analysis of the international legal framework relating to ecotourism. All documents are divided into two groups: those that directly regulate eco-tourism and those that indirectly affect it in the context of sustainable development. It is determined that most legal acts are preventive in nature and do not contain effective control mechanisms or sanctions. At the same time, they lay the foundation for social and economic benefits for the local population, emphasizing the need to establish international standards in the field of ecotourism. Particular attention is paid to the current EU policy on the development of sustainable tourism. The documents "Transition Pathway for Tourism" (2022) and "European Agenda for Tourism to 2030" were analyzed, which define ecotourism as part of the industrial ecosystem and emphasize the need for digital transformation, reduction of energy and water consumption, and reduction of waste. The importance of considering the specific characteristics of regions and actively involving local communities in the planning and implementation of tourism strategies is noted. The study emphasizes the great importance of rural and agritourism as components of ecotourism, which serve not only as a tool for preserving biodiversity, cultural heritage, and traditions, but also as a real mechanism for diversifying income, creating jobs, reducing depopulation, and supporting small-scale farming. It is emphasized that the development of eco-tourism requires financial support, access to transport and digital infrastructure, transparency in interactions between market participants, and the formation of clear legal norms that would ensure real compliance with environmental principles in tourism activities. The EU's role in this process is to coordinate actions between member states, support the competitiveness of the industry, and promote cooperation among all stakeholders. *Key words:* eco-tourism, sustainable development, EU tourism policy, sustainable tourism, biodiversity conservation.

Актуальність дослідження. У сучасному світі дедалі гостріше стоять питання зміни клімату, втрати біорізноманіття, забруднення природного середовища. Туризм відноситься до галузей, які можуть як сприяти цим проблемам (через транспорт, надмірне використання ресурсів, масовість), так і бути інстру-

ментом їх пом'якшення через впровадження екологічних практик.

Останнім часом у країнах Європейського Союзу(ЄС) відзначається значне зростання попиту серед туристів на екологічно відповідні форми відпочинку, в тому числі на природу, екологічні марш-

рути, відпочинок у заповідниках, сільський зелений туризм. Це створює потенціал для економічного зростання, розвитку місцевих громад, створення нових робочих місць. Тому такий досвід показує, як ці можливості можна реалізувати ефективно.

Сталий екологічний туризм сприяє збереженню природної та культурної спадщини, підвищує екологічну свідомість населення та туристів, формує позитивний імідж країни як екологічно відповідальної. Це може посилювати конкурентоспроможність туристичного сектору на міжнародному рівні. Країни ЄС активно просувають стратегії й політики, які пов'язані зі сталим розвитком (наприклад, Європейський зелений курс), екологічне мобільне сполучення, нормативи сертифікації, охорони природи. Вони створюють очікування, стандарти та орієнтири для країн, які прагнуть гармонізувати свою політику з європейськими, в тому числі й для України. Досвід ЄС може слугувати моделлю для адаптації та застосування в українських умовах.

Україна перебуває на шляху євроінтеграції, імплементації європейських стандартів та практик. Вивчення досвіду країн ЄС може показати, як країни з високим рівнем екологічної свідомості відповідають на сучасні виклики. Крім того, такий досвід може допомогти уникнути помилок, скористатись кращими практиками, адаптувати законодавство та стратегії до українських реалій. Також екологічний туризм може стати одним із напрямів розвитку сільських регіонів, регіонального туризму, який має великий потенціал в Україні. Це важливо в контексті відновлення після криз, війни та екологічних втрат.

Метою роботи є аналіз та узагальнення досвіду країн Європейського Союзу у сфері розвитку сталого екологічного туризму, що дозволить виявити ефективні практики, механізми та підходи, які можуть бути адаптовані та впроваджені в умовах України для формування екологічно відповідального туристичного середовища та сприяння сталому розвитку регіонів.

Методи дослідження. В роботі використаний метод системного аналізу діючих нормативно-правових документів, щодо сталого екологічного туризму в країнах ЄС та в Україні, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів.

Зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю впровадження в Україні європейських підходів до сталого розвитку туристичної галузі, зокрема екологічного туризму, що відповідає стратегічним орієнтирам державної політики, які зазначені в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС, а саме в галузі туризму: чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища [1]. Результати дослідження мають значення як для розвитку наукової думки у сфері сталого туризму, так і для практичного застосування у формуванні державної політики,

регіонального планування та розвитку місцевих ініціатив у галузі екологічного туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даної теми присвячена низка робіт, в тому числі [2–6]. Так в роботі [2] зроблено акцент на залученні місцевих громад і використанні територіальних особливостей для розвитку в країні агротуризму, зеленого бізнесу та збереження культурної спадщини. Багато досліджень описують європейські практики сталого туризму, але небагато з них надають конкретні поради, як саме адаптувати їх з огляду на інфраструктуру, фінансування, безпеку, відновлення після війни в сучасних реаліях України. В роботі [3] зроблено акцент на урахуванні кризових обставин, в тому числі ведіння бойових дій на території країни, пандемію та економічні шоки, які впливають на можливості та бар'єри розвитку сталого екологічного туризму. В роботі [6] проведено аналіз того, як у чотирьох розвинутих державах ЄС (Німеччина, Франція, Нідерланди, Швеція) сталий туризм інтегрується в стратегії економічної безпеки: законодавство, участь зацікавлених сторін, відповідність директивам ЄС. Це показує, як державна політика поєднує сталий розвиток туризму з економічною безпекою, що може бути моделлю чи орієнтиром для політики в Україні.

Результати досліджень. Екологічний туризм є важливим інструментом сприяння стійкому розвитку, що особливо проявляється на місцевому та регіональному рівнях. Ефективна організація та розвинений продукт екологічного туризму позитивно впливають на імідж країни через елементи сталого розвитку та реалізацію принципів «зеленої держави», сприяють формуванню екологічно чистого сектора у структурі національної економіки. Країни ЄС є одним із ключових світових регіонів розвитку екологічного туризму з урахуванням високого потенціалу попиту на рекреацію у природному екологічно чистому середовищі.

Інструменти, що підкреслюють природу екологічного туризму та активно впроваджуються в різні сфери життя європейських країн, це екологічно чиста мобільність, екологічне будівництво, відновлювані джерела енергії, можливості використання та реалізації біологічних продуктів, збереження природного середовища, аттрактивних культурних ландшафтів.

Екологічний туризм не завжди однаково розуміється в різних країнах ЄС, його форми динамічні, він проникає в далекі від екологічної орієнтації галузі туристської діяльності, що веде до диверсифікації продукту та структури послуг. Основними формами еколого-туристського продукту в досліджуваному регіоні є науковий туризм, тури природничого характеру, пов'язані зі спостереженням за природою, пригодницький туризм, сільський туризм, подорожі до природних заповідників та інших природних територій, що особливо охороняються.

Територіальною основою та ресурсною базою розвитку екологічного туризму є заповідні природні території. У країнах Європейського союзу єдина класифікаційна схема таких територій представлена національними парками, заповідниками, резерватами, заказниками та регіональними парками. Найбільш диверсифіковану мережу особливо охоронюваних природних територій мають країни Західної Європи.

Усі міжнародно-правові документи, що стосуються екологічного туризму, можна розділити на дві групи. Перша стосується винятково питань екологічного туризму, а друга стосується сталого розвитку та побічно ставиться до екологічного туризму як до одного з його сегментів.

До першої групи входять документи, які стосуються профілактичної охорони в екологічному туризмі. Ці документи захищають природні та культурні цінності, на які може вплинути діяльність екологічного туризму. До них відносяться: Конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.) (Конвенція про всесвітню спадщину); Всесвітня хартія природи (1982 р.); Гаазька декларація з туризму (1989 р.); Конвенція про біологічну різноманітність (1992 р.); Порядок денний на ХХІ століття (1992 р.).

До другої групи входять документи, що встановлюють превентивні принципи сталого туризму. Екологічний туризм як сегмент сталого туризму має їм відповідати. Ця група включає: Порядок денний на ХХІ століття для промисловості подорожей і туризму – шлях до охорони навколишнього середовища (Сталий розвиток) (1996 р.); Берлінська декларація про біологічну різноманітність та стійкий туризм (1997 р.); Квебецька декларація з екологічного туризму (2002 р.); Зміна клімату та туризм: відповідь на глобальні виклики (2007 р.) (Давоська декларація); Всесвітня хартія сталого туризму (2015 р.); Рамкова конвенція з етики туризму (2017 р.); Просування стійкого туризму, включаючи екологічний туризм, з метою викорінення бідності та захист навколишнього середовища (2018 р.) (Просування стійкого туризму).

Нажаль, у більшості вказаних вищедокументів немає превентивних заходів. Юридичні документи, пов'язані зі стійким туризмом, наказують більше профілактичних заходів, ніж ті, що належать до екологічного туризму у вузькому значенні. Більшість проаналізованих документів прописують умови, які б полегшували місцевому населенню відчутти економічні вигоди екологічного туризму. Проте, як і раніше, необхідно встановити стандарти розвитку, які затверджуються за погодженням з місцевими зацікавленими сторонами, особливо представники місцевих спільнот, і ці стандарти мають бути підняті на міжнародний рівень.

Більшість вищезгаданих документів наполягають на єдиних стандартах та подоланні розриву між інтересами місцевих спільнот та туристичних ком-

паній за допомогою різних форм співробітництва. У цих документах відсутні правові положення, які зобов'язують суб'єктів екологічного туризму надавати обов'язкову прозорість, не забезпечують ефективної системи покарань, що обмежує їхнє практичне застосування.

До основних документів, що викладають поточне бачення політики ЄС у сфері туризму відносяться «Шлях переходу для туризму» (2022 р.) та «Європейський порядок денний для туризму до 2030 р.» [7, 8].

У «Європейському порядку денному для туризму до 2030 р.» зазначено, що його головною метою є сприяння розвитку туризму, тобто: економічно, екологічно, культурно та соціально стійкий туризм; відповідає на виклики зміни клімату, втрати біорізноманіття та зобов'язання ЄС щодо Порядку денного ООН на період до 2030 р. для сталого розвитку; створює робочі місця та просуває місцеву культуру, продукти та послуги [8].

У той час як документ не згадує конкретно про сільський туризм, він запрошує держави-члени ЄС: взяти до уваги вплив туризму на якість життя місцевих громад у їх політиці; приділити особливу увагу до транспортних потреб периферійних районів, найменше доступних островів і віддалених регіонів; популяризувати активні способи пересування, такі як їзда на велосипеді та інші види туризму [7].

Порядок денний у сфері туризму ґрунтується на шляху переходу до туризму, який є результатом спільної співпраці зацікавлених сторін та передбачає визначення туризму як одного з 14 промислових екосистем, де потрібно прискорити перехід на зелені та цифрові технології. Цей процес було розпочато у 2021 р. відповідно до оновленої промислової стратегії ЄС [8].

Перехідний шлях для туризму вимагає від туристичної спільноти впровадити заходи в 27 областях для зменшення споживання енергії, утворення відходів, споживання води та її забруднення для задоволення зростаючого попиту сталого туризму. Різні території мають різні вихідні точки, тому можливі обмеження щодо виконання цих дій. Консультації із зацікавленими сторонами підкреслюють відсутність доброго транспортного сполучення та цифрового зв'язку як ключових проблем у уповільненні зеленого і перехід до цифрового туризму в сільській місцевості. Подальші дії щодо впровадження екологічного туризму повинні завжди враховувати особливості території.

У контексті шляху для туризму Європейська Комісія також запустила нову туристичну інформаційну панель, з метою допомоги національним і регіональним органам управління у створенні політики та стратегії для переходу туристичного сектора та підвищення стійкості туристичної діяльності в ЄС. Такий підхід визнає відпочинок, туризм і збереження культури і традицій основними аспектами сільських

територій, поряд з виробництвом продуктів харчування, управлінням природними ресурсами та охороною та збереженням природних пейзажів [9].

Такі послуги, як туризм і відпочинок, передбачають збільшення частки робочих місць і доходів у сільській місцевості, оскільки вони пов'язані з сільським господарством, зменшуються. Однак це вказує на можливу синергію між екологічним туризмом і сільським господарством, особливо органічним вирощуванням та виробництвом продукції з географічними зазначеннями. Наприклад, органічне землеробство і зусилля щодо його збереження можуть забезпечити діяльність на фермі, наявність місцевих якісних продуктів, адекватне управління ландшафтами та взаємодією моря і суші в прибережних сільських районах. Просування географічного зазначення також може бути корисними для територій, де вони виробляються. Документ передбачає створення так званих біо-районів, тобто географічних територій, де фермери, громадськість, туристи оператори, асоціації та державні органи укладають угоди про стійке управління місцевими ресурсами на основі органічних принципів і практики [9].

У своїй резолюції від 19.06.2020 р. «Про транспорт і туризм у 2020 р. та надалі» Європейський Парламент підкреслив необхідність довгострокової підтримки туризму для забезпечення конкурентоспроможності та підкреслив, що пандемія стала історичною можливістю модернізувати сектор і зробити його більшим стійким. В резолюції відзначено переваги сільського та агроекотуризму, закликає Європейську Комісію на подальше просування та підтримку ініціатив, які дозволяють створити додаткові джерела доходу для сільської місцевості, робочі місця, запобігати занедбаності земель та їх депопуляції [10].

У резолюції від 25.03.2021 р. «Про створення стратегії ЄС для сталого туризму» Парламент ЄС підкреслює, що пандемія COVID-19 призвела до зміни вимог мандрівників до безпеки та чистоти і більш стійкого туризму і підкреслено, що місцеві ремесла, агротуризм, сільський туризм і екологічний туризм є невід'ємною частиною сталого туризму [11].

У Парламенті ЄС відзначають позитивний внесок сільського туризму у збереження дрібного та різноманітного фермерства, вирішення соціальної нерівності та створення можливостей працевлаштування для жінок. При цьому наголошується, що розвиток сільського туризму в аграрних країнах ЄС сприяє зміцненню агропродовольчого сектору ЄС, екологічній стійкості і добробуту сільських територій. Зазначається, що покращилася співпраця та координація між зацікавленими сторонами, більше залучаються місцеві органи влади до досліджень туризму та ринку професійних комунікацій, маркетингової стратегії, які необхідні для підвищення соціальної, економічної та екологічної складових ефективності агротуризму.

Парламент ЄС закликає Європейську Комісію розглянути можливість збільшення фінансової підтримки для просування велосипедного туризму в Європі, зазначивши, що транскордонні маршрути для активного відпочинку на природі, що підтримується фінансуванням ЄС, може перенаправити туристичні потоки та сприяти меншому розвитку туризму у розвинених регіонах.

У своїй резолюції від 13.12.2022 р. «Про довгострокове бачення сільських територій ЄС» Європейський Парламент закликає на держави-члени вжити заходів для підтримки справедливого переходу та диверсифікації сільської економіки, підкреслює потенціал екологічного туризму в цьому відношенні [12]. Це визнає, що туризм може бути важливим джерелом доходу для сільських громад і вказує на те, що часто недостатньо використаний потенціал рекреаційного рибальства та рибальського туризму для залучення туристів протягом року. Він вимагає докласти зусиль для зміцнення місця сільського туризму, такого як винний туризм, у стратегіях диверсифікації сільської економіки поряд із сільськогосподарським та харчовим секторами. Крім того, цільова група з туризму Комітету з транспорту та туризму (TRAN) неодноразово вимагала окремого бюджету для туризму та справжньої стратегії ЄС щодо сталого туризму.

Європейський Парламент також схвалив підтримку ЄС для агротуризму через його позитивний вплив на сільське населення громад у своїх попередніх мандатах. Наприклад, визнали, що агротуризм є вигідним для збереження біорізноманіття, а також для якості життя, диверсифікації доходів, створення робочих місць та запобігання депопуляції. Крім того, для розвитку агротуризму необхідно забезпечити повний доступ до транспортної мережі, Інтернету та IT-інфраструктури в сільській місцевості. Це підкреслює необхідність підтримки розвитку сільського туризму та гірського агротуризму зі збереженням специфіки цієї області. Парламент ЄС закликав Європейську Комісію та держави-члени підтримати використання потенціалу традиційного вічварства та козівництва через агротуризм.

Туризм є перш за все компетенцією держав-членів, а роль ЄС полягає в тому, щоб доповнювати, підтримувати та координувати дії країн ЄС. Ця роль широко включає сприяння конкурентоспроможності розвитку сектору та сприяння співпраці. Через його важливість для європейської економіки та зайнятості ЄС рішуче підтримує туристичний сектор – разом із сталими принципами екологічного туризму.

Висновки. Екологічний туризм виступає ефективним інструментом сталого розвитку, особливо на місцевому та регіональному рівнях. Він сприяє формуванню позитивного міжнародного іміджу країн і підтримці «зеленої» економіки. Країни ЄС мають розвинуту політику в сфері екологічного туризму. Вони впроваджують такі інструменти, як

екологічна мобільність, відновлювані джерела енергії, органічне землеробство та охорона природних ландшафтів. У межах ЄС екотуризм представлений у формі наукового, природничого, пригодницького, сільського туризму та відвідування охоронюваних природних територій.

Існують численні міжнародні документи, що регулюють екологічний туризм. Проте більшість із них не містять превентивних заходів, стандартів розвитку або ефективних механізмів контролю й відповідальності. У 2022 р. були прийняті важливі документи ЄС: «Шлях переходу для туризму» та «Європейський порядок денний для туризму до 2030 року», які окреслюють бачення розвитку сталого туризму, включаючи екологічний і сільський туризм, у контексті змін клімату та цифровізації.

Сільський і агроекотуризм мають великий потенціал для розвитку сільських територій, збереження

біорізноманіття, підтримки місцевої економіки, зменшення депопуляції та створення нових робочих місць, особливо для жінок.

Для повноцінного розвитку екологічного туризму потрібна фінансова підтримка, розвиток транспортної та цифрової інфраструктури, зокрема в сільській місцевості та віддалених регіонах. Успішний розвиток екологічного туризму неможливий без активної участі місцевих громад у плануванні, ухваленні рішень і отриманні вигоди від туристичної діяльності. Європейський Союз відіграє координаційну та допоміжну роль у сфері туризму, тоді як основна відповідальність за реалізацію політики покладена на кожну державу-члена ЄС.

Вивчення досвіду країн ЄС щодо впровадження сталого екологічного туризму дозволить Україні у після військовий період більш швидко налагодити цю сферу в країні.

Література

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
2. Lemishko O., Blyzniuk V. Investment appeal and legislative constraints of green tourism in Ukraine. *Law. Human. Environment*. 2024. № 15(3). P. 48–67. URL: <https://environmentalscience.com.ua/en>
3. Korolchuk L. Development of sustainable tourism in Ukraine in times of war. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Серія “Проблеми економіки та управління”. 2023. Vol. 7, №. 2. С. 18–26.
4. Пасєка С.Р. Зелений туризм як важіль механізму економічного розвитку сільських територій. *SSN 2707-5036 Bulletin of the Cherkasy National University. Economic Sciences*. 2020. Issue 4. С. 123–132.
5. Севастьянов Р., Донченко О. Проблеми розвитку зеленого туризму в Україні і світі. *Підприємництво та управління розвитком соціально-економічних систем*. 2023. № 2. С. 246–257.
6. Bulat V. Integrating Sustainable Tourism into EU Strategies for Economic Security through a Comparative Regulatory Analysis. *ACTA UNIVERSITATIS DANUBIUS*. 2025. Vol 21, № 4, P. 184–196. URL: <https://dj.univ-danubius.ro/index.php/AUDOE/article/view/3516/3126>
7. Перехідний шлях туризму. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/404a8144-8892-11ec-8c40-01aa75ed71a1>
8. Council conclusions on «European Agenda for Tourism 2030». URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15441-2022-INIT/en/pdf>
9. Новий європейський порядок денний для туризму. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/01/new-european-agenda-for-tourism/>
10. Резолюція Європейського парламенту від 19 червня 2020 року про транспорт і туризм у 2020 році. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0169_EN.html
11. Резолюція Європейського парламенту від 25 березня 2021 року про створення стратегії ЄС для сталого туризму. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0109_EN.html
12. Резолюція Європейського парламенту від 13 грудня 2022 року щодо довгострокового бачення розвитку сільських територій ЄС – до сильніших, пов’язаних, стійких і процвітаючих сільських територій до 2040 року. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0436_EN.html

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.11.2025

Дата публікації: 15.12.2025